

Erdélyi Múzeum 2010. 3-4
Abstracte și cuvinte cheie

Hegyí Géza: Limitele teritoriale ale administrației bisericești în Transilvania medievală (I.)

Cuvinte-cheie: Transilvania medievală, istoria bisericii, registrul pentru plata zecimilor papale, arhidiaconat, granițe

În bună manieră pozitivistă, studiul urmărește să corecteze și să extindă cunoștințele cititorilor despre administrația bisericească din Transilvania, împreună cu legăturile acestei problematice cu geografia istorică, încă neclare chiar și în urma unui secol de investigații științifice.

Primul capitol (1.) sintetizează rezultatele principale ale literaturii de specialitate referitoare la granițele eclesiastice medievale, cu trimiteri speciale la granițele laice timpurii (a comitatelor, respectiv ale satelor), precum și la caracterul lor conservator (cu alte cuvinte, relativ stabil în timp). Datorită acestor analogii, cercetarea noastră dobândește posibilitatea de a recurge la analogiile laice și la datele istorice provenite din diferite perioade ale epocii medievale din Ungaria.

În capitolul 2.2 autorul oferă o analiză detaliată a celei mai importante surse istorice ale problematicei conturate mai sus: lista care figurează în registrul pentru plata zecimilor papale din perioada cuprinsă între anii 1332–1337. Studiul se ocupă de carierele profesionale ale strângătorilor de impozite, descrie procedura colectării acestor impozite și, în acest fel, implicit, și cei mai importanți pași ai întocmirii listei respective. Autorul este de părere că așa-numiții „subcolectorii” ai impozitelor (*subcollectores*) din dioceza Transilvaniei nu au vizitat personal locația. În loc de aceasta, preoții locali (care au aparținut, de obicei, chiar dacă nu în mod exclusiv, aceleiași unități eclesiastice) și-au colectat și au trimis impozitele datorate, de două ori pe an, cu ajutorul reprezentanților aleși (de obicei, vicarii papali). Însemnările pe care acești reprezentanți au adus cu sine și care au conținut numele plătitorilor de impozite au oferit ulterior și punctul de plecare în întocmirea listei menționate, care și-a dobândit forma definitivă în urma unui proces de editare îndelungat. Pe parcursul acestui proces, prin copierile repetate (de către așa-numiții *subcollectores*, iar apoi de biroul collectorului-șef de impozite), numele plătitorilor de impozite și denumirile parohiilor au ajuns să fie transmise în forme incorecte, complicate și de coruperea repetată a ordinii elementelor listei, astfel încât această listă trebuie să fie folosită deosebit de precaut în reconstituirea structurii administrației bisericești a perioadei respective.

În baza acestor aspecte generale și folosind ca punct de plecare cea mai recentă hartă a diocezei Transilvaniei, capitolul 2.3 conține rectificări ale granițelor celor trei arhidiaconate, și anume, Alba (Fehérvár), Ozd (Ózd) și Cluj (Kolozs). Autorul demonstrează faptul că primul arhidiaconat a inclus nu numai teritoriul vechiului comitat din epoca medievală târzie Alba (Fehér), ci și jumătatea din nord a regiunii săsești, precum și o parte din comitatul Hunedoara (Hunyad), respectiv din Secuime (Székelyföld). De asemenea, autorul atrage atenția asupra faptului că fiecare arhidiaconat din Transilvania a fost întemeiat înainte de anul 1224 și fiecareia (chiar și arhidiaconatului din Ozd) îi corespunde câte un comitat sau județ (deși comitatul Ozd

dispare în perioada cuprinsă între anii 1303 și 1318). Schimbările survenite în domeniul administrației laice în urma anului 1224 nu au avut ca rezultat întemeierea unui nou arhidiaconat, ci eventual doar al unui nou așa-numit „decanat“ (*decanatus*), situat în partea inferioară a ierarhiei bisericești.

Partea a doua a studiului, în curs de publicare, va urmări problematica jurisdicției eclesiastice și cea a granițelor din zona așezămintelor săsești.

W. Kovács András: Juzii nobililor și plasele în Transilvania

Cuvinte-cheie: Transilvania medievală, comitate, districte, magistrați nobili

La fel ca pe întreg teritoriul Ungariei, la începutul secolului al XIV-lea, magistrații nobili au apărut și în cele șapte comitate din Transilvania: Belső-Szolnok (Solnocul Interior), Doboka (Dăbâca), Fehér (Alba), Hunyad (Hunedoara), Kolozs (Cluj), Küküllő (Târnava), Torda (Turda). Acești magistrați nobili, câte doi pentru fiecare comitat, au fost aleși de către nobilimea locală, urmând să își reprezinte comitatul și să intre în componența tribunalului, împreună cu jupânul (*comes*), desemnat de către voievodul Transilvaniei. Deja în evul mediu, comitatele au fost împărțite mai departe în subunități administrative, așa-numite districte, care au jucat un rol important în administrația financiară, impozitul regal fiind colectat în bază de districte. Abia sursele din secolul XVIII (spre exemplu, descrierea Transilvaniei din anul 1789, întocmită de József Benkő, cu titlul *Transsilvania specialis*) ne informează cu privire la granițele acestor districte, deși este foarte probabil ca acestea să fi păstrat situația din epoca medievală. În Transilvania, magistrații nobili au avut proprietăți funciare întotdeauna în acele comitate în care au fost aleși. Numai în câteva cazuri (în cel al comitatelor Dăbâca, Cluj și Turda) avem informații cu privire la faptul că cei doi magistrați nobili ai comitatului erau, de regulă, aleși câte unul pentru fiecare district, potrivit tuturor probabilităților însă districtele nu au jucat vreun alt rol în funcționarea comitatului.

Bogdándi Zsolt: Requisitori conventului de la Cluj-Mănăstur în epoca Principatului Transilvaniei

Cuvinte-cheie: mănăstire, capitlu, Cluj-Mănăstur (Kolozsmonostor), „rechizitori“ (requisitores), arhive, locuri de adevărire (loca credibilia, testimonialia), registre

Încă de la sfârșitul secolului al XII-lea, cele mai importante organe administrative ale bisericii catolice, așa-numite „káptalan“ (capitlu, derivat din termenul latin *capitulum*), au început să întocmească diferite documente și diplome referitoare la tranzacțiile legale din domeniul privat. La începutul secolului XIII, ordinele benedictine, premonstratensiane și cele cavaleresti au început să participe și ele, la rândul lor, la emiterea de diplome și documente. Nevoia socială pentru păstrarea documentelor care asigurau anumite drepturi și privilegii condus la răspândirea practicii de a depune o

copie a diplomelor emise sau a unei sinteze a conținutului diplomei în arhivele instituțiilor emitente. În acest fel, arhivele așa-numitor locuri de adevărire (loca credibilia, „hiteleshely“) au păstrat câte o copie a diplomelor și documentelor emise. Aceste copii, reunite sub formă de volume, au conținut textele prescurtate sau complete ale documentelor emise. Până la secularizarea din anii 1556-1557, activitatea emiterii diplomelor a rămas în mare parte neschimbată, în acord cu practica medievală generală din Ungaria. În studiul de față, autorul oferă o analiză istorică a activității locului de adevărire de la Cluj-Mănăștur (Kolozsmonostor) în perioada care a succedat secularizării amintite, în baza registrelor și protocoalelor în care au fost păstrate copiile documentelor și/sau *regesta* corespunzătoare. Zsolt Bogdándi prezintă și analizează activitatea celor care au activat în cadrul acestei instituții, așa-numiții „rechizitori“ (*requisitores*). Autorul studiului a reușit să strângă aproape toate informațiile relevante cu privire la cei cărora i s-a datorat funcționarea instituției. Potrivit concluziei studiului, rechizitorii au îndeplinit și rolul de *familiares* ai principelui, respectiv cel de *custodes* ai arhivelor, pentru care erau remunerați sub forma unor proprietăți funciare extinse și, începând din anul 1575, cel al unui stipendiu regulat. De obicei, rechizitorii mai aveau și alte ocupații, unii dintre ei îndeplinind funcția de notar al comitatului Cluj (Kolozs), în timp ce alții au ocupat diferite posturi în administrația orașului Kolozsvár. Bogdándi ajunge la concluzia potrivit căreia acești rechizitori au reprezentat un factor important în categoria intelectualilor din Principatul Transilvaniei. Prin intermediul prezentării carierei celor care au îndeplinit această funcție, vom putea ajunge la înțelegerea mai temeinică a modului de funcționare a statului transilvănean în perioada cuprinsă între a doua parte a secolului al XVI-lea și sfârșitul secolului al XVII-lea.

Pakó László: Conflict de putere sau solidaritate corporativă? Consiliul centumvirilor și jurisdicția clujeană în cea de a doua jumătate a secolului 16.

Cuvinte-cheie: breaslă, consiliul centumvirilor, jurisdicție, Cluj (Kolozsvár)

Studiul se concentrează asupra rolului îndeplinit de consiliul centumvirilor, forumul legislativ și guvernamental principal al orașului, în viața juridică din Cluj (Kolozsvár), în epoca Principatului Transilvaniei. Cercetările precedente au relevat faptul că, de regulă, cauzele juridice erau rezolvate de așa-numitul „prim judecător“ (*iudex primarius*), respectiv de consiliul intern (cei doisprezece consilieri), în timp ce consiliului centumvirilor i-a revenit un rol doar un rol legislativ și de supraveghere. Sursele noastre primare, reprezentate, în principiu, de protocoalele orașului și de registrele de impozite, ne furnizează informații și în sensul că, în ciuda reglementărilor, consiliul celor o sută a supravegheat acele cazuri judiciare în care erau implicați magistrații orașului sau dregătorii, centumvirii având chiar și posibilitatea de a schimba sentințele. În aceste cazuri, scopul consiliului care a preluat controlul judiciar asupra orașului nu era altceva decât conservarea vechilor privilegii care garantau practica judiciară liberă a orașului, precum și prevenirea intervenției din partea altor municipalități. Astfel, aceste situații nu pot fi interpretate ca exprimări ale unui conflict între consiliul celor o sută și consiliul intern al orașului, ci mai degrabă ca exemple ale

unei cooperări între cele două părți în vederea conservării autonomiei și al controlului judiciar independent al municipalității.

Szász Anikó: Forul dominal al eclesiei reformate din Cluj (1676-1695)

Cuvinte-cheie: for dominal, intendent, ecclesia reformată, Cluj (Kolozsvár)

În perioada modernă timpurie, practicile forurilor dominale din Transilvania nu erau reglementate de legile acelei perioade, astfel încât acestea nu pot fi studiate decât în baza documentelor litigiilor. Pe deasupra, sarcina cercetării este îngreunată și de insuficiența surselor istorice referitoare la problematica respectivă, respectiv de faptul că aceste surse nu au fost încă publicate.

Pe parcursul secolului al XVII-lea, ecclesia reformată din Cluj (Kolozsvár) a beneficiat de proprietăți funciare în opt sate învecinate, iar spre sfârșitul secolului era și proprietara a aproximativ o sută de iobagi. Proprietarii pământurilor își exercitau dreptul de judecată asupra iobagilor prin intermediul forului dominal. Potrivit celor câteva documente relevante păstrate de arhivele eclesiei reformate din Cluj, asemănător majorității forurilor dominale din Transilvania, și forul dominal al eclesiei reformate avea jurisdicția limitată, iobagii fiind judecați pentru toate fărădelegile comise, cu excepția celor sancționate cu pedeapsa capitală. Forul dominal era prezidat de un intendent sprijinit în activitatea sa de alți oficiali și de membrii nobilimii, în prezența unui reprezentant al comitatului și, în unele cazuri, al unui reprezentant al apărării.

Fejér Tamás: Rectorii școlii particulare de la Făgăraș în epoca Principatului Transilvaniei

Cuvinte-cheie: istoria educației, peregrinatio academica, intelectualitatea bisericească, prosopografie

Studiul alcătuiește lista rectorilor școlii reformate din Făgăraș (Fogaras) din perioada Principatului Transilvaniei și se oprește asupra biografiilor sumare ale câtorva directori de școală. În baza analizei acestor cariere individuale, autorul stabilește anumite concluzii referitoare la istoria acestei instituții în secolele XVI-XVII. Studiul urmărește să elucideze și rolul îndeplinit de acești clerici și rectori de școală, care și-au dobândit educația fie în țară, fie în străinătate (*peregrinatio academica*), în contextul vieții sociale și culturale a Principatului Transilvaniei. În rândul celor 35 de rectori care au condus școala reformată din Făgăraș în perioada cuprinsă între anii 1577, respectiv 1639 și 1704, s-au numărat și unele personalități proeminente din categoria intelectualilor transilvăneni, printre care Péter Laskói Csókás, Gáspár Tiszabecsi, Miklós Misztótfalusi Kis, János Rozgonyi Pap, György Bonyhai și alții. Doisprezece dintre aceștia au fost aleși încă din timpul desfășurării studiilor la colegiul reformat ca *praeceptor*, *senior* sau *contrascriba* (funcții rezervate studenților celor mai talentați), iar opt și-au continuat studiile la universitățile străine.

Perjámosi Sándor: Înființarea și activitatea primului institut maghiar de istoria medicinei la Cluj

Cuvinte-cheie: *Institutul de Istoria Medicinii Maghiare, Cluj (Kolozsvár), Ernő Novák, Károly Berde, Béla Jancsó, Bódog Csajkás*

Istoriografia medicinei maghiare cuprinde un trecut de mai bine de un secol încă dinaintea înființării primului Institut de Istoria Medicinii Maghiare din Cluj (*Kolozsvár*), cu antecedente românești și franceze, în 1940, în urma unor inițiative eșuate. Documentele relevante în privința istoriei institutului păreau a fi pierdute pentru o perioadă îndelungată, cu excepția biografiilor directorilor institutului. Primul director al Institutului de Istoria Medicinii Maghiare a fost Károly Berde, funcția executivă și administrativă propriu-zisă a fost însă îndeplinită de medicul și scriitorul Béla Jancsó. Medicul și istoricul medicinei octogenar din Cluj, Jenő Pataki, a contribuit la îndrumarea spirituală a instituției. În 1941, tânărul cercetător Bódog Csajkás se stabilește în Cluj și se integrează în activitatea Institutului de Istoria Medicinii. În urma ocupației sovietice din luna noiembrie 1944, conducerea instituției îi este încredințată lui Bódog Csajkás. Fondurile Institutului de Istoria Medicinii Maghiare au provenit din mai multe surse, inclusiv din achiziții proprii, dar și din donații. Institutul desfășura două tipuri principale de activități: pe de o parte, întocmirea unui inventar de bază și a unui catalog de tipul celor folosite în biblioteci, pe de altă parte, activități de cercetare și de sistematizare științifică. În anul 1945, Institutul de Istoria Medicinii Maghiare a fost mutat la Târgu Mureș (Marosvásárhely) împreună cu Facultatea de Medicină a Universității Bolyai. În ciuda tuturor eforturilor în sensul păstrării fondurilor și de păstrare intactă a cel puțin unei părți a colecției, de această dată, colecția adunată de institut s-a destrămat. Bódog Csajkás s-a văzut obligat să părăsească România în 1946, iar plecarea acestuia a pecetluit și soarta primului Institut de Istoria Medicinii Maghiare. Predarea istoriei medicinei a fost reluată abia în anul 1948 la Târgu Mureș, pe baze noi și în lipsa succesiunii legale.

Emődi András: Date privind istoria farmaciilor și spitalelor din Oradea în secolele 18-19.

Cuvinte-cheie: istorie locală, Oradea (Nagyvárad), istoria spitalelor și a farmaciei, Ordinul Mizericordienilor

Studiul prezintă istoria și începuturile funcționării a două farmacii din Oradea (Nagyvárad), aflate în posesiune privată, de la începutul și de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, respectiv a spitalului și a farmaciei ordinului mizericordienilor. Autorul trece în revistă circumstanțele întemeierii acestor instituții, precum și sistemul de relații dintre instituții și personalul fiecăreia.

Gálfi Emőke: Un fragment din registrul capitlului din Arad și prefața registrului

Cuvinte-cheie: capitlu (káptalan), arhive, introducere, rechizitor, János Laskay

Spre sfârșitul secolului al XII-lea, cele mai importante capitluri și-au asumat sarcina întocmirii unor documente și diplome referitoare la tranzacțiuni legale din sectorul privat. În epoca medievală, capitlul din Arad a funcționat ca un „loc de adevărire“ de primă importanță din partea de sud a Regatului Ungariei. Instituția a fost distrusă ulterior de armata otomană în anul 1522. Arhivele capitlului, care au păstrat copiile diplomelor emise, de regulă reunite sub forma unor volume (*protocolla*), au fost transferate în Transilvania în perioada cuprinsă între anii 1556 și 1563, și încredințate capitlului mănăstirii din Alba Iulia (Gyulafehérvár). La Alba Iulia, sarcina administrării registrelor arădene le-a fost încredințată așa-numiților rechizitori laici. Umanistul János Laskay a redactat o prefață la unul dintre aceste volume în anul 1580. Acest text și câteva fragmente reprezintă singurele rămășițe păstrate ale arhivelor arădene.

Zsigmond Attila: Completări la istoricul clopotului bisericii din Gârceiu donat de István Serédi

Cuvinte-cheie: clopotul lui Serédi, Ferenc Andrásy, biserica reformată de la Gârceiu (Görcsön)

Pentru prima dată ne-am ocupat de problematica acestui studiu în anul 2002. La acea vreme am încercat să prelucrăm, în baza documentelor existente, informațiile referitoare la cumpărătorul, realizatorul și proprietarul clopotului. De asemenea, am încercat să descoperim un răspuns la întrebarea cu privire la modul în care clopotul a ajuns din Gârceiu (Görcsön) la Cluj (Kolozsvár) și să reconstituim soarta ulterioară a clopotului. În urma acestui stadiu al cercetării, am presupus că nu localnicii de confesiune reformată din Gârceiu au fost cei care au încercat să recupereze clopotul de la Cluj, ci stăpânul de confesiune catolică al acestora, în interes propriu. Documentele descoperite mai recent contrazic însă această presupunere. Una dintre dovezile contrare constă în declarația stăpânului satului, Ferenc Andrásy, în care recunoaște că cei o sută de forinți pe care i-a primit pentru clopot se află încă în posesia sa și că urmează să investească această sumă în construirea unei biserici reformate la Gârceiu. Cealaltă dovadă constă într-o cerere formulată de biserică în vederea redobândirii clopotului. Această încercare a rămas, cel mai probabil, și de această dată fără rezultat, clopotul fiind distrus în marele incendiu din Cluj în anul 1798.

Túri Tamás: Szenci Molnár Albert și „argații Anticristului”

Cuvinte-cheie: Albert Szenczi Molnár, „vasalii Antihristului”, Abraham Scultetus, Péter Pázmány

Studiul de față urmărește să ofere o analiză detaliată a laturii confesionale a operelor lui Albert Szenczi Molnár. Cercetarea se împarte în două părți. În prima parte, argumentez în favoarea ideii potrivit căreia expresia „Antikrisztusnak béresi” [„vasalii Antihristului”], care apare în prefața lui Albert Szenczi Molnár la traducerea operei *Institutio*, reprezintă, de fapt, o aluzie la Péter Pázmány. Din această perspectivă, întreaga operă a lui Albert Szenczi Molnár se angajează într-o polemică cu lucrarea *Az nagy Calvinus Jánosnak Hiszek egy Istene* [Confesiunea marelui Ioan Calvin], cunoscută, probabil, de Szenczi din ediția din anul 1613 a operei *Kalauz* [Călăuză]. Contextul cercetării este asigurat de o analiză atentă a pasajelor polemice din operele lui Albert Szenczi Molnár, ceea ce conduce, la rândul ei, la alte rezultate foarte interesante, printre care posibila influență a lui Abraham Scultetus asupra autorului în privința problemei euharistiei sau semnificația modului în care Szenczi Molnár problematizează cultul Patrona Hungariae. În fond, aproape toate operele polemice ale lui Albert Szenczi Molnár sunt contextualizate de polemica, fie și indirectă, cu una sau alta dintre operele lui Péter Pázmány. În acest fel, polemica purtată împotriva operei *Kalauz* ar putea fi considerată o polemică împotriva întregii opere a lui Pázmány. În a doua parte a cercetării, abordez problema subordonării laturii confesionale a operei, menționată mai sus, unei anumite idei din prefața ediției din anul 1621 a *Lexiconului*. Poziția istorică ambivalentă care decurge din această situație este ilustrată de portretul pe care Albert Szenczi Molnár îl realizează regelui Matia Corvinul, aflat într-o discrepanță marcantă cu mitul lui Matia din secolul al XV-lea. Toate acestea se petrec într-o manieră similară modului de abordare a manualului *Idea Christianum...*, în care un anumit element al tradiției protestante este subordonat ideii de *concordia*.

Gaal György: Nagy Péter – portretul unui fondator al Asociației Muzeului Ardelean

Cuvinte-cheie: Péter Nagy, biserica reformată sau calvinistă, preot, episcop, profesor, biologie, teologie, traducător, Societatea Muzeului Ardelean (*Erdélyi Múzeum-Egyesület*), ceremonie funerară

Articolul reprezintă o biografie a lui Péter Nagy, fiul unui croitor clujean, care a devenit unul dintre cei mai importanți episcopi calviști din Transilvania. Viitorul episcop reformat și-a făcut studiile la Colegiul Reformat din Cluj (Kolozsvár), respectiv la Universitatea din Göttingen. În anul 1841, Péter Nagy a fost ales drept preot al comunității reformate din Cluj. În același timp, acesta ocupa și funcția de profesor de biologie, iar apoi de teologie, la Colegiul Reformat din același oraș. De asemenea, el a tradus un număr mare de volume din limbile engleză, el fiind și primul traducător al lui Charles Dickens în limba maghiară. Nu în ultimul rând, Nagy a jucat un rol esențial și în înființarea Societății Muzeului Ardelean (*Erdélyi Múzeum-Egyesület*), al cărui

vicepreședinte a fost ales în anul 1869. El a fost și membru în Parlamentul Ungariei. În anul 1866, Péter Nagy a fost ridicat la rangul de episcop al bisericii sale. De-a lungul vieții sale, el s-a dovedit a fi un bun organizator și un excelent predicator reformat.

Nagy-Tóth Ferenc: Însemnătatea Dicționarului Istoric al Lexicului Maghiar din Transilvania în cercetarea trecutului științei biologice

Cuvinte-cheie: istoria fructelor, nume de plante cultivate, evoluție culturală

Dicționarului Istoric al Lexicului Maghiar din Transilvania reprezintă un adevărat tezaur de informații pentru istoria celor mai diferite discipline științifice. Dicționarul conține, printre altele, informații legate de pomologie sau cultivarea fructelor, originile și utilizarea acestora. Discrepanța cronologică dintre cuvintele existente în limba maghiară vorbită și limba scrisă, luată în considerare de către *Dicționarului Istoric* este evidentă. Astfel, unele cuvinte (măr, păr, strugure etc.) au făcut parte din vocabularul limbii maghiare încă cu mult înaintea stabilirii în Bazinul Carpatic (896). În mod surprinzător, *Dicționarul Istoric al Lexicului Maghiar* conține relativ puține date despre măr și mult mai multe despre păr, un fruct mai apreciat de către maghiari. Volumele dicționarului reprezintă, în ansamblul lor, nu doar un tezaur străvechi al fondului lexical maghiar, ci și o dovadă vie a dezvoltării neîntrerupte a culturii maghiar.